

תשובה המיוחסת לרדב"ז בעניין פורים של מוקפים שחל בשבת

כתב ר' לוי בן חביב בתשובותיו סי' לב¹:

בבואי לעיר הקדושה הזאת ירושלים עיר הקדש תוב"ב ברחמי שמים, ונתתי אל לבי לדעת מעשה המצות הנהוגות בה אולי יזכני צורי לקיימן כראוי, באה לידי בתוכן מצות הפורים כשחל ט"ו בשבת² והיה דבר חדש אצלי... נפל הספק בינינו בקצת חיוב דיני הפורים מתי זקיים אותם, שעם היות בא מפורש בספרי הפוסקים מתי היו הקצתם, בקצתם לא כתבו דבר והוצרכנו לשאת ולתת בהם, ואתר המשא ומתן עלתה הסכמות רוב חכמי העיר הזאת תוב"ב לדעתי הקצרה והיא כפי מה שאומר...

מדברי הרלב"ח למדנו כי לא היתה הלכה פסוקה, או מנהג קבוע וידוע בירושלים במקרה שיום ט"ו באדר חל בשבת. לאמור, ודאי היה להם שקריאת המגילה היא ביום ששי י"ד באדר, ועמה גם מתנות לאביונים, אבל לא היה ברור מתי תהיה קריאת התורה של פורים, אמירת על הנסים וסעודת פורים, ואכן הוא נושא ונותן בזה בהמשך תשובתו. כידוע הוא פסק כי כל אלו יהיו בשבת. ואכן שאלה מעשית זו חלה רק על אנשי ירושלים, ולכן כמעט ואין איזכור של הלכות הקשורות בנושא זה באופן מפורט בספרי הראשונים. עם חידוש הישוב היהודי בירושלים לאחר גירוש ספרד, התעוררה שאלה זו, וכפי שראינו הרלב"ח נתן דעתו עליה. יש לציין כי עוד לפניו חל ט"ו בשבת³, אבל אין בידינו עדויות על שאלה בנושא זה מאותו הזמן.

גם תלמידו של הרלב"ח, ר' יששכר ב"ר מרדכי ן' סוסאן התייחס לכך בספרו⁴:

וכן זוכר אני כשהייתי דר בירושלים עיר הקדש תוב"ב שהיא מוחזקת במוקפת חומה מימות יהושע בן נון שאירע שנה אחת פורים שלהם בשבת וסעדו אותה כל הקהל יצ"ו בו ביום השבת על פי הוראת מורי הרב החכם השלם מהר"ר לוי בן חביב זלה"ה שהוא היה אז איש ירושלים...

הוא מאריך שם בדיון בעניין מתי יש לערוך הסעודה, ובין השאר הוא מספר:

ובשנה זו שנת השי"ב ליצירה נתאכסנו פה צפת תוב"ב שני בעלי תורה מירושלים תוב"ב וספרו לי שהשנה שעברה שחל ט"ו באדר שלה בשבת נפלה מחלוק' גדולה מאד בין חכמי ירושלים יצ"ו על הוצאת ספר תורה לפרשת פורים ביום ו' שקראו בו המגלה, שמהם רצו להוציאו ומהם לא רצו

1 ר"ג צינער, בספרו נטעי גבריאל, פורים המשולש, ערב פסח שחל בשבת, ירושלים תשס"ה, כתב מבוא רחב על פורים המשולש, שבו סקר את ההתפתחות מימות הרלב"ח ואילך, והמעין ידרשנו משם. אני כתבתי כאן בקיצור, עם התייחסות יותר לרדב"ז.

2 רא"ל פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, ירושלים תרפ"ה, ח"א, עמ' 45, מוכיח כי זה היה בשנת רפ"ו. 3 אלו הן השנים משנת רנ"ב, היא שנת גירוש ספרד, שבהן חל ט"ו בשבת: רס, רסז, רעא, רפז, רצא, שיא, שיד, שיח, שלח, שמא, שמה. שנת פטירתו של הרדב"ז אינה ידועה, ראה תולדות חכמי ירושלים (לעיל הערה 2), עמ' 69-70 ובהערות. המאחרים סבורים שנפטר סביב לשנת שמ"ט, ואין להאריך בזה. לכן מגיחי את השנים עד שנת שמ"ה.

4 עיבור שנים (תיקון יששכר), ויניציאה, של"ט, דף כח ע"ב.

להוציא וסוף לא הוציא והו. ובזמן מורי ז"ל שכתבתי למעלה איני זוכר כלל אם הוציא והו באותה שנה. ולמטה במנהגות בסדר פורים אכתוב בע"ה שנמצא כתוב במפורש בספרים ישנים שלא להוציא בו ספר תורה. וספרו לי שגם בסעודה נפלה חלוק בקהל יצ"ו ומהם שלא סעודה עד אחר השבת ומהם סעודה ביום השבת שהוא יום ט"ו עצמו, ואם הייתי אני שם נראה לי שהייתי נמשך אחר אלו כמורי ז"ל וכמו שכתבתי. וקצת סעודו אותה ביום ו' שהוא יום הקריאה ונראה לי שאין לאלו הקצת על מה לסמוך.

נמצא אפוא כי לא היה מנהג או פסק ברור בירושלים כיצד לנהוג. יש לזכור כי בית יוסף על אורח חיים נדפס לראשונה בויניציאה, שנת שי"א, היא השנה שבה היתה המחלוקת בין החכמים, ולכן עדיין ספר זה לא היה בפניהם. מסתבר שגם לא היו בפניהם אותם "ספרים ישנים" שהזכיר ר' יששכר. כדאי להבהיר מי הם אותם "ספרים ישנים" שהתכוון אליהם ר' יששכר. עיון בדבריו "למטה במנהגות בסדר פורים", בדף סא ע"ב, מלמד כי אין הוא מסתמך שם על ספרים ישנים שהיו לפניו, אלא הוא כבר ראה את בית יוסף על אורח, המסתמך על "מצאתי כתוב", וא"כ אלו הם ה"ספרים ישנים". כך כתב הב"י בס"י תרפ"ח:

מצאתי כתוב שמנהג ירושלים לגבות מעות מתנות עניים ולחלקם בו ביום, ואין אומרים בו על הנסים ואין מוציאין בו ספר תורה, ויום שבת שלפניו שהיה ח' לאדר קוראים פרשת זכור ומפטירין פקדתי, ובשבת יום ט"ו שהוא יום פורים אומרים על הנסים ומוציאין בו שני ספרים וקורין בשני ויבוא עמלק. ותמהני למה לא יאמרו על הנסים ביום ששי שבו קורין המגילה. נציין כאן בדרך אגב, כי ר' יששכר מאריך שם ליישב את תמיהת הב"י, ולבסוף מסיים: "ואנכי עפר ואפר". יש להוסיף כי הב"י בהמשך דבריו התייחס גם לשאלה של מועד הסעודה, והוא כותב:

וכתב הר"ן בפרק קמא דמגילה (ג. ד"ה מתניי) על מה שכתב הרי"ף בשם הירושלמי (שם ה"ד) סעודת פורים מאחרין ולא מקדימין, כשחל ארבעה עשר להיות בערב שבת שעיירות גדולות ומוקפות חומה קורין בו ביום, שאין מוקפין חומה עושין סעודה עד אחד בשבת. וגרסינן בירושלמי (שם) ויעשו אותה בשבת, אמר ליה לעשות אותם ימי משתה [ושמחה] כתיב (אסתר ט, כב) את ששמחתו תלויה בבית דין יצא זה ששמחתו בידי שמים, דשמחת [שבת] אינה מתקנת מרדכי אלא בידי שמים היא.

אנו רואים כי אין הוא מזכיר כלל שיש דעה שאת הסעודה יש לערוך בשבת, וכנראה דחה אותה מכל וכל. אמנם מעניין שר"י קארו אינו מתייחס לשאלה מתי זמן משלוח מנות⁵. נראה שהיה ברור לו שהמשלוח קשור עם הסעודה, כפי שכתבו האחרונים.

גם הרדב"ז דן במקרה שיום ט"ו חל בשבת, ומצאנו לו שתי תשובות בעניין זה. תשובה אחת בחלק א סימן תקח:

שאלת ממני אודיעך דעתי (ככני) [כבני] הכרכים שחל ט"ו באדר להיות בשבת שמקדימין וקורין בי"ד, על הנסים באי זה יום אומרים בי"ד או בט"ו או בשניהם. תשובה מסתברא דאומרים אותו בט"ו שהוא זמן הנס שלהם, דהא אי לאו טעמא דשמא יעביר את המגילה בר"ה היו קורין בט"ו ולא בי"ו משום דלא יעבור, אבל על הנסים למה יעקר ממקומו, דהא מתנות לעניים אי לאו משום דעיניהם תלויות למקרא מגילה היו מאחרין אותם. ומשלוח מנות הוא בזמן הסעודה שהוא יום י"ו. ואע"ג דאמרינן בגמרא (מגילה ד ע"א) פורים שחל להיות בשבת שואלין ודורשין בעניינו של יום, וכתב הרמב"ם ז"ל (הלכות מגילה פ"א הי"ג) כדי להזכיר

5 ר"ג צינער, נטעי גבריאל, הנ"ל (לעיל הערה 1) מברא, עמ' כו כתב: "וחידוש שהב"י סי' תרפ"ח דן רק (רק) אודות זמן אמירת על הנסים ולא דן כלל כיצד ינהגו בהסעודה ומשלוח מנות". נראה שאגב שיטפיה כתב "בהסעודה".

שהוא פורים, ואי אמרת בשלמא דאין מזכיר [בענין⁶] זכירה [זו], אלא א"א [=אי אמרת] שמזכיר על הנסים אין לך זכירה גדולה מזו, ומה צריך לדרוש בעניינו של יום, ל"ק דצריך זכירה לנשים ולקטנים ולאותם שלא היו בבה"כ ולא שמעו ברכת החזן, ואפילו לגדולים צריך זכירה שלא תשתכח זכר הפורים בעונג השבת דשייך שלא בזמן התפלה. הילכך הנכון מגלה ומתנות עניים (בט"ו) [בי"ד], סעודה ומשלוח מנות בי"ו שאין אנו [עוקרים] אותו ממקומו, אלא מקרא מגלה היא שאנו מקדימי' מטעמא שלא [יעבירנו] ד' אמות בר"ה. ומ"מ מודה אני שאם אמר על הנסים בי"ד אין מחזירים אותו כמי שלא אמרו בזמנו שאין מחזירין אותו⁷, וכן אם אמרו בשני הימים לא הפסיד דקושטא הוא דבשני הימים נעשו להם נסים ונפלאות כמו שמבואר בכתוב.

הרדב"ז אינו מזכיר כאן את דעתו של הרלב"ח, ולא את דברי הבית יוסף. בסוף דבריו הוסיף עניין מחודש על כל מה שנאמר עד כה: "שאם אמר על הנסים בי"ד וכו', והביאו הברכי יוסף בסי' תרפח, ושאר פוסקים. והתשובה השניה נמצאת בסימן ב אלפים קה:

שאלת ממני אודיעך דעתי בט"ו באדר שחל להיות בשבת שמקדימין וקורין את המגלה בערב שבת, אם יקראו בתורה ויאמרו על הנסים בערב שבת או בשבת.

תשובה לכאורה היה נראה לומר שמקדימין הכל בערב שבת מדאמר ר' יהושע בן לוי פורים שחל להיות בשבת ושואלין ודורשין בענינו של יום (מגילה ד ע"א), וכתב הרב כדי להזכיר שהוא פורים (רמב"ם, מגילה פ"א הי"ג), ואם איתא שאומרים בו על הנסים וקורין בו ויבא עמלק אין לך זכירה גדולה מזו. אלא דקשיא בשלמא מקרא מגלה דחינן לה שמא יעבירנה ד' אמות בר"ה כדאמרינן בגמ' (מגילה ד ע"ב), אבל קריאה בתורה ועל הנסים מאי טעמא דחינן להו. וכתב רבינו עובדיה בפי' המשניות (מגילה פ"א מ"ב) וז"ל, ואע"פ שבני הכרכים קורין את המגלה בי"ד כשחל ט"ו להיות בשבת, מ"מ אין קורין ויבא עמלק אלא בשבת שהוא יום ט"ו, ומפטירין פקדתי, ושואלין ודורשין בהלכות פורים כל אותה שבת ע"כ, והוא לא הזכיר על הנסים. ונ"ל דפשוט היה אצלו שאומרינן אותו בשבת. וכתב בעל בית יוסף ומצאתי כתוב שמנהג ירושלים לגבות מעות מתנות עניים ולחלקם בו ביום ואין אומרים בו על הנסים ואין מוציאין בו [ס"ת כו'] ובשבת יום ט"ו שהוא יום פורים אומרים על הנסים ומוציאין בו שני ספרים וקורין בשני ויבא עמלק, ותמהני למה לא יאמרו על הנסים ביום ששי שבו קורין את המגלה ע"כ. ואני תמהתי על תמיהתו דבשלמא מקרא מגלה דוחין אותה מטעמא דאמרן בגמרא, אבל על הנסים אמאי דחינן, הילכך מנהג יפה הוא וכן הוא דעתי. והא דשואלין ודורשין בעניינו של יום היינו מפני שאר היום דבשאר שנים עסוקים במתנות עניים ובסעודת פורים וזוכרים, אבל בשבת שחל להיות בט"ו שמתנות העניים מקדימין ליום ששי וסעודת פורים מאחרין ליום ראשון כדמשמע בירושלמי, צריך לשאול ולדרוש בשאר היום בהלכות פורים כדי שלא ישתכח כל היום. והרב רבינו עובדיה חיבר חבורו בירושלים והיה יודע המנהג יפה. ועוד יש טעם אחר, שאם יעשו כל הלכות פורים ביום י"ד יבואו לטעות ויחשבו שהוא עיקר וימנו ממנו שלשים ויבואו לאכול חמץ בפסח, ומזה הטעם אמר ר' יהושע בן לוי שואלין ודורשין בענינו של יום כדי לזכור שהיום פורים וזה ברור.

לענין הלכה אין הבדל בין שתי התשובות. יש ביניהן גם דברים משותפים נוספים, אבל גם הבדלים מסויימים. אפשר לומר שזו תשובה אחת, שמאחר יותר נתפצלה משום מה לשתיים, אבל נראה לי שדחוק לומר כן. סביר יותר שהן שתי תשובות, והשנייה היא כנראה המאוחרת, שהרי הוא מזכיר בה את "מצאתי

6 צ"ל: בעינן. 7 טור סי' תרצג, וע"ש בב"י.

8 מצאנוהו כותב בתשובותיו "כבר נשאלתי", כגון: ת"א סי' יג, עג, קה, קכא, ועוד. או: "כבר כתבתי", כגון: ח"א סי' פד, שצה, ח"ב סי' תרצה, ח"ג סי' תמג, ועוד. או: "כבר הארכתי". כגון: ח"א סי' ב, פ, ק, קיז, ועוד.

כתוב" המובא בבית יוסף, שהבאנו לעיל. אכן לכאורה קצת תמוה שאין הוא מזכיר שהשיב כבר על כך⁸, וגם אינו כותב בה דברים שכתב בראשונה. ברם נראה שאין זו תמיהה כל עיקר, ואצטט בזה מדברי רי"ח סופר⁹:
הנה הרגיל בחיבורי קודשו [של הרדב"ז] יראה שהדבר שכיח ומצוי כן פעמים הרבה, שהרדב"ז משנה מידותיו, ומצאתי מקומות שהחליף הרדב"ז דבריו שלש פעמים בנושא אחד. ואין בזה תימא כלל, אחר שרבינו הרדב"ז השיב תשובות לאלפים ממש, במשך למעלה משמונים שנה, וקיימא לן תלמידי חכמים כל זמן שמזדקנין דעתם מתיישבת עליהן. ובילדותו שנה לנו הרדב"ז ז"ל כך, ובזקנותו אחרת (ולא משום שכחה נגעו בו ח"ו, כמו שחשד בו הרמ"ש¹⁰ בספרו מבחר כתבים דף קי"ח, עי"ש) ולפיכך אין לבנות שום בנין ולהוציא מסקנות ותולדות מסתירות בדברי הרדב"ז.

ועוד האריך שם להראות דכן מצינו גם בדברי הרשב"א.

והנה מצאנו, ככל הנראה, גם תשובה שלישית של הרדב"ז באותו עניין, מפורטת יותר מהן, ואין הוא מזכיר בה את שתי התשובות הקודמות. תשובה זו לא נדפסה¹¹, והיא נמצאת בכתב יד הנמצא כיום בבית הספרים הלאומי בירושלים, ומספרו 2001 8°. כתב יד זה הוא קובץ גדול של שו"ת ופסקים מחכמי ארץ ישראל, תורכיה, מצרים ואיטליה, מהמאות השש עשרה והשבע עשרה. מכתב יד זה הועתקו 273 תשובות לכתב יד אחר הנודע משום כך בשם "זרע"¹² אנשים". כתב היד השני נמצא כיום בספרייה הרבי מליובביץ' בניו יורק. ר' דוד פרנקל הדפיס ממנו 71 תשובות, בשם זרע אנשים, הוסיאטיין, תרס"ב.

כאמור, כתב היד הראשון הוא קובץ גדול מאוד ומכיל תשובות רבות. כתב יד זה מתואר בקטלוג של בית הספרים, וזוהו בו כל המשיבים. עם זאת נמצאות בו תשובות שאינן חתומות, ואין לדעת מי המשיב. בדפים 446-455 נמצאות שבע תשובות שנכתבו ע"י אותו מעתיק, וכולן אינן חתומות. קבוצה זו אינה נכללת בתיאור כתב היד של בית הספרים, כנראה משום שאין ידועה זהות המשיב, או המשיבים. מתוך התשובות הללו אני מפרסם בזה את התשובה שלפנינו העוסקת בפורים של מוקפים שחל בשבת, ואת שאר התשובות אפרסם ברצות ה' במועד אחר.

נראה לי כי המשיב בקבוצה זו הרדב"ז. זאת אני למד מהעובדה ששתי תשובות שאינן מתפרסמות כאן, נמצאות בשו"ת הרדב"ז הנדפסות בצורה מקוצרת. נוסף על כך אם נשוה את התשובה המתפרסמת כאן עם שתי תשובותיו של הרדב"ז שהעתקנו לעיל, אנו רואים דמיון רב ביניהן. מה עוד שגם בתשובה זו אנו רואים שהמשיב הוא בן זמנו של ר"י קארו והוא משתמש בספרו. התשובה השלישית אמנם מפורטת יותר, ויש בה ראיות שלא נכללו בקודמות, אבל נראה לי שאין בכך לבטל את בעלות הרדב"ז עליה. כבר ראינו לעיל שתי תשובות של הרדב"ז שיש ביניהן הבדלים. וראה עוד לקמן בעניין זה.

לא מצאתי לנכון לתארך בדברי הרדב"ז, שהרי בדורות האחרונים זכינו לתשובות וספרים רבים העוסקים בנושא של ט"ו באדר שחל בשבת, והאריכות בזה למותר. אף שם מיוחד נתחדש בדורות האחרונים, הלא

9 בספרו הפארת יצחק על ספר הזכרון לר' יצחק טייב, ירושלים תשמ"ז, סימן לו, מערכת ס, אות ד, עמ' פז.
10 הוא ר' מתתיהו שטראשון.

11 אלו המקורות שבדקתי: תשובות שנדפסו בשבעה חלקים במשך הדורות, ושרוכזו בשני כרכים, וורשא תרמ"ב, והמצויים ביום בדפוס צילום. תשובות הרדב"ז מכתב יד, חלק שמיני, בני ברק תשל"ה. כן נדפסו תשובות חדשות בספר היובל לפרופסור שמואל קרויס, ירושלים תרצ"ז, עמ' 178-187. סקירה מקיפה על הדפסת תשובות הרדב"ז, ועל מקורות נוספים שבהן נמצאות תשובותיו, כתב רי"ה ליפשיץ, 'שאלות ותשובות הרדב"ז לר' דוד ק' אבי זמרה', בקובץ התורני זכור לאברהם, תשנ"ב, עמ' ל-מא. מאז נדפסו תשובות חדשות בקובץ בית אהרן וירושל, טז, ו (תשס"א), עמ' ה-ח, בישראל, מאסף תורני בעריכת ר"ש גאטעסמאן, יב (תשס"ג) עמ' פ-פג, יג (תשס"ג) עמ' סה-סט, יד (תשס"ד) עמ' עג.
12 מרמו על מספר התשובות שבכתב היד.

הוא "פורים משולש"¹³, המלמד בדרך אגב שהלכה אינה כרלב"ח.

עם זאת יש להעיר כי בתשובה שלפנינו מצאנו שני חידושים. האחד, שיש לומר על הנסים הן בתפילה והן בברכת המזון ביום שבת, וכדבריו: "הרי שבאר דעתו שאין לשנות מזמנו אלא מה שהוזכר וכמו שכתבתי, ומינה גם להזכרת מעין המאורע בתפלה ובברכת המזון". ולא נצרכתי להעיר על כך אלא משום שר' חד"ש פינסו כתב¹⁴ כי מתשובות הרדב"ז שהבאנו לעיל מוכח "דאין לומר על הנסים ביום ט"ו בבהמ"ז, דאם איתא דאומרים בבהמ"ז אין לך זכירה גדולה מזו ולמה צריך שידרשו וילמדו בדיני פורים". והוא ממשיך וכותב: ובש'נה] זאת ש'נת] התקפ"ח חזרתי על המקרא לענין על הנסים בבהמ"ז לעיין בשו"ת הרדב"ז סי' תק"ח ובסי' ב' אלפים ק"ה דלפק"ד מוכח מדבריו דאין לאומרו בבהמ"ז ולא הודו לי חברי ורבותי ה"י וגמרתי בדעתי לאומרו ביום ט"ו בבהמ"ז בתוך הרחמן דוקא ולא בתוך בהמ"ז. והוא מאריך עוד בעניין זה.

את דברי ר' חד"ש פינסו הביא ר' עובדיה יוסף, וציין לעוד אחרונים שנסתפקו בכך, ואחר כך כתב¹⁵: אולם בהגלות נגלות דברי רבינו בעל האשכול (ח"ב עמ' כט) שכתב בפשיטות שבשבת (שחל בו ט"ו באדר) אומר על הנסים בתפלה ובברכת המזון, ודאי דהכי נקטינן. ואילו ראו דבריו האחרונים הנ"ל לא היו מסתפקים בדבר.

ועתה ניתן לומר כי אילו ראה ר' חד"ש פינסו את דברי הרדב"ז הללו, היה מודה לחבריו ורבותיו. חידוש שני שמצאנו כאן הוא כי ראוי לעשות את הסעודה גם ביום ששי וגם ביום ראשון. אמנם בדברי ר' יששכר ן' סוסאן שהעתקנו לעיל מצאנו: "וקצת סעדו אותה ביום ו' שהוא יום הקריאה ונראה לי שאין לאלו הקצת על מה לסמוך". ואכן שיטה זו לא נזכרת בפוסקים. אבל היא נזכרת בדברי ר' עובדיה מברטנורא בפירוש המשנה, שהביאו הרדב"ז בתשובה שלפנינו, והוא כתב במפורש: "אית דאמרי לה דעבדי לה ביום י"ד שבו קורין את המגילה". כלומר, שיש מקום לשיטה זו. לפי ר' עובדיה יש מקום גם לשיטה השניה וכדבריו: "ואית דאמרי דמאחרין אותה לאחר השבת והכי משמע בירושלמי". הרדב"ז חידש אפוא ואמר: "והרוצה לצאת ידי חובתו יעשה גם הוא ביום ששי, ובלבד שתהיה כוונתו למצוה ולשם שמים לא להרבות במאכל ומשתה למלא בטנו ולעשות כל ימותיו כתגים". ובהתאם לשיטה זו נובע מכאן מיד כי: "המדקדק לצאת י"ח הסעודה גם ביום ששי, צריך לשלוח מנות לרעהו גם ביום ששי". והנה עצם הגישה לעשות את הסעודה בשני ימים שונים נמצאת בפוסקים. הרי יש פוסקים, ובראשם הפרי חדש בסי' תרפ"ח, שכתבו שיש להחמיר ולעשות את הסעודה בימי שבת וראשון, וא"כ יש מקום גם לשיטת הרדב"ז כאן.

אנו רואים בתשובה זו שהרדב"ז מסתמך על ר' עובדיה, שהרי כדבריו "גם הוא היה בירושלם", וברור שהכיר וידע את מנהגיה. והנה ר' עובדיה כתב בסוף פירושו לאותו משנה: "ולכולי עלמא אין עושין אותה [את הסעודה] בשבת". ולכאורה כיצד כתב כן, והלא ודאי ידע וראה את שיטת הרלב"ח. קשה לומר שרמזו במשפט קצר זה שיש לדחות את שיטת הרלב"ח. יותר סביר לומר כי הוא נפטר לפני שהרלב"ח נהג כן בירושלים, לאמור ר' עובדיה נפטר לפני שנת רפ"ז¹⁶. אכן גם הרלב"ח בתשובתו אינו

13 מעניין שבמילונים אין מוזכר מונח זה. על פי תקליטור פרויקט השו"ת של אוניברסיטת בר אילן, הוא נמצא בשו"ת תורת חיים לרי"ח זוננפלד, ירושלים תשס"ה, סי' נה. אלא שספר זה הוא ליקוט כתבים של רי"ח זוננפלד, ומתברר כי תשובה זו היא העתק של עמוד אחד, מעין מודעה מודבקת על קיר, שנרפס בשם סדר פורים המשולש, ירושלים תרנ"ו. צילומו בנטעי גבריאל הנ"ל (לעיל הערה 1), עמ' רצג. נראה אפוא כי בעמוד זה מצאנו לראשונה את המונח הזה.

14 שם חדש על ספר יראים, ירושלים תר"ח, ח"א, עמ' קכב סע"ד.

15 חזון עובדיה על פורים, ירושלים תשס"ג, דיני פורים משולש, סעיף ה, עמ' ריח, הערה ו.

16 ראה לעיל הערה 2. יש לציין כי שנת פטירתו של ר' עובדיה אינה ידועה, ולכן דנתי בעניין זה. אמנם לאחרונה הוכח, ככל הנראה, כי ר' עובדיה נפטר לפני שנת רע"ח, והדברים תואמים את דברינו. ראה מ"ע הרטום וא' דוד, מאיטליה לירושלים, איגרותיו של ר' עובדיה מברטנורא מארץ ישראל, רמת גן תשנ"ו, עמ' 16 והערה 79.

מזכיר את ר' עובדיה¹⁷. הרדב"ז ההולך בעקבות ר' עובדיה כתב כדבריו: "אבל בשבת ליכא מאן דאמר, דלעשות כתיב כבירושלמי שהוזכר". אבל עליו יש קצת תימה, וכי לא ידע משיטת הרלב"ח ודעמיה. וגם אם נניח שלא ידע, הרי לשיטתו מה שלא נאמר בדברי חז"ל במפורש שיש להקדים ליום ששי, אין אנו מזיזים אותו מזמנו הקבוע, ומדוע א"כ נחוש לדעה שיש להקדים את הסעודה ליום ששי. ולא זו בלבד, אלא שכל זה עומד בניגוד גמור לדעתו בשתי התשובות הקודמות, ששם כתב במפורש שאת הסעודה ומשלוח מנות יש לעשות רק ביום ראשון, ועל דבריו אלה סמך המגן אברהם, בסי' תרפ"ח סק"י כנגד דעת הרלב"ח. אולי יש כאן חזרה מסוימת בדעת הרדב"ז, וצריך בירור. מכל מקום כבר כתבתי לעיל בשם רי"ח סופר כי מצאנו סתירות בתשובות הרדב"ז, ואין להוציא מכאן מסקנות. אלא שבמקרה דנן הואיל ואין לנו את שם המשיב, ואף שלעניות דעתי תשובה זו היא לרדב"ז, אבל הואיל ומידי ספק לא יצאנו, לכן כתבתי בכותרת: המיוחסת לרדב"ז¹⁸.

העחקתי כפי הנמצא בכתב היד, אלא שפתחתי חלק מראשי התיבות, חילקתי לקטעים, והוספתי פיסוק. כן הוספתי מראי מקורות בסוגריים בגוף השאלה, ומעט הערות כאשר נראה לי שיש לכך מקום ומבלי להאריך.

שאלת להודיעך דעתי בפורים שחל להיות בשבת, כגון ט"ו לבני כרכים, שמקדימין וקורין המגלה ביום ששי, איך יתנהגו בקריאת התורה, גם בעל הנסים ובסעודה ובשאר הדברים, אם נדחה הפורים ממקומו לגמרי ויהיו כל הדברים נגררים ונמשכין אחר זמן קריאת המגלה, או לא.

תשובה אמת הוא שהמגלה מקדימין לקרותה בע"ש משום גזרה דרבה, אמנם קריאת התורה הדבר נראה ברור שאין קורין אלא ביום שבת שהוא יום ט"ו, דבקריאת התורה לא שייכא גזרה דרבה, כי במשנה לא הוזכרה קדימה אלא בקריאת המגלה, כי כן אמר במשנה¹⁹ (ריש מגילה) חל להיות בערב שבת, פי' ארבעה עשר, כפרים מקדימים ליום הכניסה ומוקפות חומה ועירות גדולות קורין בו ביום. ובגמ'²⁰ (ד ע"ב) אמרינן דכ"ע מיהא מגלה בשבת לא קרינא, מ"ט אמר רבה הכל חייבין בקריאתה ואין הכל בקיאי, גזרה שמא יטלוה וכו', ורב יוסף אמר מפני שעניניהם של עניים נשואות למקרא מגלה. ופי' בתוס' (ד"ה ורב יוסף) שהכוונה בזה דמהאי טעמא יש לאסור אפילו במקדש דליכא שבות ולא שייכא גזרה דרבה. הרי מבואר דדוקא במגלה הוא שמקדימין, ולרבה במקדש גם מגילה קורין בשבת, וא"כ מנין להקדים גם קריאת התורה, ומ"ט נקדים אותם, והיכא דשייך למגזר גזרינן, היכא דלא שייך למגזר לא גזרינן וקורין בזמנה שהוא יום שבת.

עוד כי לא מצינו בשום מקום שקריאת התורה נמשכת אחר קריאת מגלה. וראיה לדבר ממה שאמר בירושלמי (מגילה פ"א ה"ד) על סעודת פורים של בני כרכין המקדימין בערב שבת, ר' זעירא בעי קומי ר' אבהו ויעשו אותה בשבת, א"ל לעשות אותם ימי משתה

17 יש לדעת כי פירושו של ר' עובדיה למשנה נדפס לראשונה בוניציאה בשנת ש"ח-ש"ט, ומצאנו כי הרלב"ח בתשובותיו הזכירו בקונטרס הסמיכה. אבל תשובה סי' לב העוסקת בפורים נראה שנכתבה סמוך לשנת רפ"ז, ולכן אינו מזכירו. מעניין שהוא כותב באותה תשובה "ושמענו שגדולי החכמים הנמצאים בעיר הקדושה הזאת עתה מקרוב חלקם בחיים כן הנהיגו", היינו שעושים את הסעודה ביום ראשון, אבל אין הוא יודע על כך שהיו שאמרו שיש לערוך את הסעודה ביום ששי.

18 אבל בגוף הדברים לא הקפדתי על כך, והתייחסתי לרדב"ז כמחבר התשובה.

19 לפנינו הנוסח: חל להיות ערב שבת, כפרים מקדימין ליום הכניסה, ועירות גדולות ומוקפות חומה קורין בו ביום. אבל אין הדבר משנה את העניין.

20 גם כאן יש שינויים קלים בין הנוסח לפנינו לבין הנוסח המובא כאן, ואיני מציין.

ושמחה (אסתר ט, כב) כתיב, את ששמחתו תלויה בבית דין, יצא שבת ששמחתו תלויה בידי שמים ע"כ. מוכח כי גזרת רבה אינה מספקת רק לענין קריאת המגלה לא לזולתו מחיובי הפורים, דאי לא לימא כיון שמקדימין המגלה משום גזרה דרבה, הרי נעקרו חיובי הפורים ומאי קבעי ר' זירא, אלא ודאי פורים לא נדחה כלל ודיני וחיובי הפורים במקומן הם עומדים ואין נגררים אחר המגילה כלל. והרי במקדש לרבה אפילו מגלה קורין בשבת כמבואר בדברי התוס', א"כ לדידן דוקא מגלה נדחית ממקומה מטעמא דכתי' לא שאר דברים, כי לא מצינו בשום מקום שאמרו שהפורים נדחה, או יזכירו בו לשון אחר, רק שמקדימים וקורים מגלה, אבל דחוי אין כאן ובמקומו עומד לכל מאי דאפשר, וליכא טעמא לאקדומי או לאחורי.

ועוד ראיה לזה כי בפ"ק דמגלה (ה ע"א) אמרו [ב]אלו [אמרו] מקדימין וכו', וכתב הריא"ף (דפ' וילנא ג ע"א) פי' בקריאת המגלה וכו', אבל בסעודת פורים [וכו'] מאחרין ולא מקדימין וכו'. ואין לומר קריאת התורה והזכרה מעין המאורע בתפלה לא הוזכרה, מוכח כי אין באלו לא קדימה ולא אחר רק בזמנם נעשים, כי אין טעם בהם לא להקדים ולא לאחר. וכל מה שלא הוזכר בו לא קדימה ולא אחר מסתמא במקומו עומד, כי לא אמרו בשום מקום שידחה הפורים רק שיקדימו המגלה ויאחרו הסעודה, ומאי דאתמר אתמר, מאי דלא אתמר לא אתמר.

וג"ל עוד הכרח לזה. כי בסעודה שטעם הדבר הוא דאכתי לא מטא זמן חיוביהו כמבואר בדברי הריא"ף, א"כ גם לענין קריאת התורה לא מטא זמן חיובה ואין נקדים אותה, ואין נאמר על הנסים, ואנן קרי' ליה בסעודה לא מטא זמן חיוביהו, ומגלה לסבת הכרח אנו מקדימין אותה, וכמו שלא הקדימו הסעודה גם אין להקדים דבר אחר חוץ מהמגילה לסבת ההכרח. וכן כתב מהר"ר עובדיה בפ"י המשניות (מגילה א, ב¹) ז"ל, ואע"פ שבני הכרכין קורין המגלה ביום י"ד כשחל יום ט"ו בשבת, מ"מ אין קורין ויבא עמלק אלא ביום שבת שהוא יום ט"ו, ומפטירים פקדתי, ושואלין ודורשין בענין היום, וסעודת פורים אית דאמרי ליה דעבדינן ביום י"ד שבו קורין את המגלה, ואית דאמרי ביום י"ו שמאחרים אותה לאחר השבת, והכי משמע בירושלמי ע"כ. הרי שבאר דעתו שאין לשנות מזמנו אלא מה שהוזכר וכמו שכתבתי, ומינה גם להזכרת מעין המאורע בתפלה ובברכת המזון.

וראיה לזה עוד ממה שאמרו פרק בני העיר (ל ע"א) אתמר פורים שחל להיות בערב שבת, פי' י"ד לבני עיירות, רב אמר מקדימין פרשת זכור כי היכי דלא תקדום עשייה לזכירה, ושמאל אמר מאחרין, אמר לך כיון דאיכא מוקפים דעבדי בחמיסר עשייה וזכירה בהדי הדדי קאתיין ע"כ. וכיון דקאמר דעבדי בחמיסר וכו' והוא יום שבת, מוכח דיום פורים ומצותו במקומו עומד למאי דאפשר, שאם הוא נדחה ממקומו ומקדימים כל דבר ביום ערב שבת מאי עבדי בחמיסר דקאמר, ומאי עשייה וזכירה בהדי הדדי איכא, הרי נדחה ממקומו וקודמת עשייה לזכירה, אלא ודאי כדכתיבנא. ואע"ג דלית הלכתא בהא כשמואל, בהא לא פליגי, אלא דכ"ע עקר פורים לבני כרכין ביום שבת שהוא יום ט"ו הוא. וכן נראה מלשון הר"ן ז"ל שכתב (דפי הרי"ף י ע"א) ואפילו בני ט"ו שחל פורים שלהם להיות בשבת מקדימין וקורין פרשת זכור בשבת שעברה עכ"ל, פי' דהלכה כרב, משמע דרבנותא הוי מפני שעושין פורים בשבת לקריאת התורה ולהזכיר מעין המאורע והוי זכירה ועשייה בהדי הדדי, אפ"ה מקדימין, דאי נדחה ליום ששי לגמרי כבני עיירות הם, ומאי רבותא.

ויש עוד ראייה לזה ממה שכתב הרמב"ם בפירושו המשנה (מגילה פ"ג מ"ז), ואם חל יום פורים בשבת תהיה ההפטרה פקדתי וכו' עכ"ל. והלכה רווחת היא כי ההפטרה מעין מה שקרא המפטיר בתורה, ולכך כשיבוא ר"ח קורא המפטיר בענין ר"ח, ומפטיר בר"ח, וכן בד' פרשיות, וכן בכל המועדות ע"ד זה וכמו שמבואר בגמ' (מגילה לא סע"א, ל סע"א), ולכך כתב הרמב"ם בסוף ספר אהבה כל שבת שקורין בה שתי פרשיות מפטירין בה מענין פרשה אחרונה וזה מנהג ברוב המקומות עכ"ל. ומעתה כיון שמפטיר פקדתי על כרחך לומר שקרא ויבא עמלק דוא²² מפטיר מעין שקרא. ומכאן נראה שכתב ה"ר עובדיה מה שכתב שקורא ויבא עמלק ומפטיר פקדתי, דודאי הא בהא תליא.

וא"ת א"כ למה אמר ר' יהושע בן לוי פורים שחל להיות בשבת שואלים ודורשים בענייניו של יום (מגילה ד ע"א), וכתב הרמב"ם (הלכות מגילה פ"א הי"ג) כדי להזכיר שהוא פורים, והרי זכור הוא ע"י קריאת התורה והזכרה מעין המאורע, הא לא קשיא דליכא בהא זכירה ופרסומי ניסא כמו בקריאת המגלה, אי בעית אימא משום דהוי יותר פרסום ופרהסיא כי הכל חייבין²³, ואחד קורא וכולן שומעין לצאת ידי חובתם²⁴, כי לכך מבטלים כהנים לויים ובאים לשמעם בצבור (מגילה ג ע"א). ואי בעית אימא כי בה מזכיר הנס עצמו בהוייתו בפרט, אבל ויבא עמלק אין זה עקר הנס, אלא זכר בעלמא על שהיה נין עמלק²⁵. וגם בעל הנסים אין בו כל כך פרסומי ניסא. וכן נראה מדברי התוס' שכתבו (מגילה ד ע"א) פורים שחל להיות בשבת, דוקא בשבת לפי שאין קורין המגלה משום גזרה דרבה, אבל בחול אין צריך שהרי קורין המגלה וטפי איכא פרסומא ניסא ע"כ. מוכח דקריאת המגלה לבד הוא בין חל בחול לחל בשבת, והיא הגורמת לשאול ולדרוש, דהיינו להעמיד תורגמן לדרוש אגרת פורים ברבים כאשר כתב רש"י (שם ד"ה שואלין), כי בזה יש פרסום הנס כמו בקריאתה.

ויש עוד ראייה לזה ממה שהקשו שם על מימרא זו, מאי אריא פורים אפי' י"ט נמי, דתניא משה תקן להם לישראל שיהו שואלין ודורשין הלכות פסח וכו' ותרצו פורים אצטריכא ליה, מהו דתימא נגזור משום דרבה פי' (רש"י שם) נגזור דרשה אטו קריאתה, קמ"ל. ומאי קשיא ליה, הא לא דמי פורים לי"ט, דא[י]לו פורים נעקר ממקומו והיה יום י"ד, והרי קריאת התורה²⁶ היתה ביום י"ד ולא ביום ט"ו אע"פ שגם תקן לקרות פרשה בענין היום²⁷, ולמה יהיה להם פשוט בדרשה שתהיה ביום ט"ו, וסד"א שלא יצטרכו עוד לדרוש בו קמ"ל²⁸, ולא דמי לי"ט, ולמה הוצרכו לדחוק דסד"א נגזור גזרה לגזרה, אלא

22 אי אפשר לקרוא כשתיים או שלוש אותיות, ואפשר להשלים באופנים שונים, והעניין מובן.

23 כן הוא בתשובתו הראשונה לעיל, וכן בתשובתו השנייה, אלא ששם יש תוספת: "ולאותם שלא היו בבה"כ ולא שמעו ברכת החזן, ואפילו לגדולים צריך זכירה שלא תשתכח זכר הפורים בעונג השבת דשייך שלא בזמן התפלה".

24 לכאורה הוא הדין גם בקריאת התורה, דאחד קורא וכולם שומעים לצאת ידי חובה. אלא כנראה ר"ל שיש חובה של ברוב עם בקריאת המגילה, ולכן כולם באים לשמוע בציבור, אף שהיו יכולים לקרוא במנין בפני עצמו.

25 כלומר, שהמן הוא מזרע עמלק.

26 רבינו מניח כאן שקריאת התורה היתה בי"ד, כדי לדחות זאת ולהוכיח על ידי כך שאי אפשר לומר שזאת היתה סברת הגמ'. ונמצא כי מכאן הוכחה נוספת שקריאת התורה היא בשבת.

27 זאת הערת רבינו כדרך אגב. כלומר, רבינו הניח שקריאת התורה היתה ביום י"ד, והוא אומר בדרך אגב אע"פ שלמעשה אין זה ראוי שהרי התקנה היתה לקרוא באותו יום, היינו ביום ט"ו, אבל הוא אומר לא נתחשב בהערה זו, ונמשיך להניח שהקריאה היא בי"ד, הרי ששאלת הגמ' אינה מובנת.

28 נראה שבמשפט זה (וסד"א... קמ"ל) בא רבינו לומר כי לפי ההנחה שקריאת התורה בי"ד, היתה הגמ' יכולה ליישב את השאלה מאי איריא פורים וכו'. באופן האמור כאן.

משמע שעקר פורים לא הפסיד מקומו למאי דאפשר, וגם כיון דדרשה במקומה עומדת לדרוש בעניינה של יום כמו שתקן משה הלכות פסח בפסח ולא גזרינן, למה יגזור בקריאת התורה ולא יהיה כשאר י"ט שתקן להם לקרות בתורה בענייננו של יום, ולמה חייבו כאן לדרוש בענייננו מלקרות בענייננו, אלא ודאי זמנו נקרא יום ט"ו, והיכא דליכא גזרה או טעמא ביומיה עבדינן ליה, ויום ט"ו הוא הנקרא פורים ובמשנה אמ' (מגילה דף ל סע"ב) בפורים קורין ויבא עמלק, ולא תלו אותה בקריאת המגלה, והוא ודאי יום ט"ו לבני כרכין ויום י"ד לבני עיירות, ובו קורין בתורה ואומרים על הנסים ושואלים ודורשים במגלת פורים כמו בכל י"ט שקורין בתורה, ואומרים מעין המאורע, ושואלין ודורשין בענייננו של יום, ובחול אין צריך דקריאתה במקום דרשתה עומדת.

ומהרר"י קארו נ"ר כתב (ב"י או"ח סי' תרפח) שמצא כתוב שמנהג ירושלם לגבות מעות לעניים ולחלקם בו ביום, ובשבת יום ט"ו שהוא יום פורים אומרים על הנסים, ומוציאין בו שני ספרים, וקורין בשני ויבא עמלק עכ"ל²⁹. ומעתה כיון שהעיד שמצא כתוב שהמנהג כן, ודאי כן ראוי לעשות, והוא המנהג המסכים להלכה. וה"ר עובדיה גם הוא היה בירושלם. ועליהם יש לסמוך ומינה לא תזון.

ולענין הסעודה נחלקו בדבר המפרשים. והנראה מן הירושלמי דביום ראשון עושין אותה כאשר הוזכר. והרוצה לצאת ידי חובתו יעשה גם הוא ביום ששי, ובלבד שתהיה כוונתו למצוה ולשם שמים לא להרבות במאכל ומשתה למלא בטנו ולעשות כל ימותיו כחגים. אבל בשבת ליכא מאן דאמר, דלעשות כתיב כבירושלמי שהוזכר.

ולענין מתנות עניים הדבר ברור ממה שכתבתי דבקריאת מגלה תלי, שעניניהם של עניים נשואות למקרא מגלה וכדברי רב יוסף, וכאשר הוא שם בכרייתא (מגילה ד ע"ב) דתניא כותיה בהדיא שאין המתנות לאביונים תלוי בשמחה אלא במגלה. ומ"מ מצות משלוח מנות נראה דבסעודה תלוי, דמנות לסעוד הם ולהרבות מעדנים בסעודה ולהרבות שמחה הם. ולכן המדקדק לצאת י"ח הסעודה גם ביום ששי, צריך לשלוח מנות לרעהו גם ביום ששי. ומ"מ דעת רוב המפרשים כפשט הירושלמי דביום ראשון עבדינן, ולכן הסומך על זה לא הפסיד.

29 בבית יוסף יש המשך: "ותמהני למה לא יאמרו על הנסים ביום ששי שבו קורין המגילה". ובשו"ת רדב"ז ח"ו סי' ב אלפים קה תירץ זאת וכתב: "ואני תמהתי על תמיהתו, דבשלמא מקרא מגלה דוחין אותה מטעמא דאמרון בגמרא, אבל על הנסים אמאי דחינן, הילכך מנהג יפה הוא וכן הוא דעת".